

A SZEGEDI TÁJNYELV *-HON/-HÖN* RAGJÁNAK KIALAKULÁSÁRÓL¹

NÉMETH MIKLÓS

1. Az allativusi rag a szegedi tájnyelvben

A szegedi nagytáj nyelvjárásának ismertetéseiben a tájnyelv egyedi sajátosságai között tartják számon az irodalmi nyelvi *-hoz/-hez/-höz* rag ritka, *-hon, -hön* formáját. Végh József Mihály Tápé nyelvét ismertetve így ír erről (1971: 829): „A köznyelvi *-hoz, -hez, -höz* nyelvjárásunkbeli alakja általában *-hon, -hön*: *komájjukhon, baráttyukhon, hászhon, napamhon, kúthon, férjhön mögy, testhönálló, nénémhön, öcsémhön, kerékhö* stb.” Bár utolsó felsorolt adata nem *-hön*, hanem *-hö*, az általános képet mégis jól megmutatja számunkra. Hegyi András (1987: 421) Algyő nyelvét tárgyalva ezt írja: „A *-hoz, -hez, -höz* rag helyett *-hon, -hön*, ritkábban *-hun, -hün* ragpárok használatosak: *tűszhön* (1060), *birohon* (1067), *székhön* (1104), *ahhun, Sándorékhon* (1124).” Juhász (2001: 279) a dél-alföldi nyelvjárási régió nyelvének áttekintésében így fogalmaz a ragot illetően: „A *-hoz/-hez/-höz* legelterjedtebb változa a *-hó/-hő*, de Szeged környékén a *-hon/-hön* (~ *-hun/-hün*) is gyakori.”

Az eddigi idézetek jól mutatják, hogy a rag *-hon/-hön* formáját a nyelvjárástani szakirodalom Szegedhez, illetőleg a mára a városba olvadt ö-ző kistelepeklésekhez kapcsolja.

A *-hon/-hön* rag bemutatásakor arról is szólnunk kell, hogy bár ez a ragváltozat a szegedi tájnyelvben használatos, bizonyos szempontból mégis rejtőzködő életet él, hiszen meglehetősen nehéz történeti adatokat találni rá. A rag történeti előfordulásait kutatva megállapíthattam, hogy egyáltalán nem bukkan föl sem a városi magisztrátus jegyzőkönyveiben, melyek az 1700-as évek első feléből maradtak ránk, sem az általam ugyanitt közölt büntetőjogi forrásban, mely iskolázatlan, szegedi nyelvjárási sajátosságokat mutató írnoktól való (l. Németh 2004). De nem találunk rá adatot a szegedi boszorkányperek Reizner János (1900) által közölt anyagában sem. Legkorábbi általam ismert adatai Kálmány Lajosnak a szegedi nagytájon végzett gyűjtésében (1891) bukkannak föl, ezek közül idézek néhányat: „*Hagy mögyök Katáhon, /Kedves galambomhon*” (2); „*Rozájékhon besütött a hódvilág*” (7); „*Kalapomhon daru tollat nem tőszök*” (58).

A mai szegedi nyelvhasználatban jelen van, de nem túl gyakori: a szegedi szociolingvisztikai interjúkban (SZÖSZI) hozzávetőlegesen 30 interjúra esik egy olyan, amelyben az adatközlő használja e ragváltozatot. Találtam rá adatot a virtuális térben is:

¹ A tanulmány elkészítésében az OTKA K-105720 (Nyelvjárás és sztenderdizálódás Szeged lakosságának nyelvhasználatában) pályázata támogatta a szerzőt. Szeretnék köszönetet mondani a tanulmány névtelen lektorának értékes észrevételeiért.

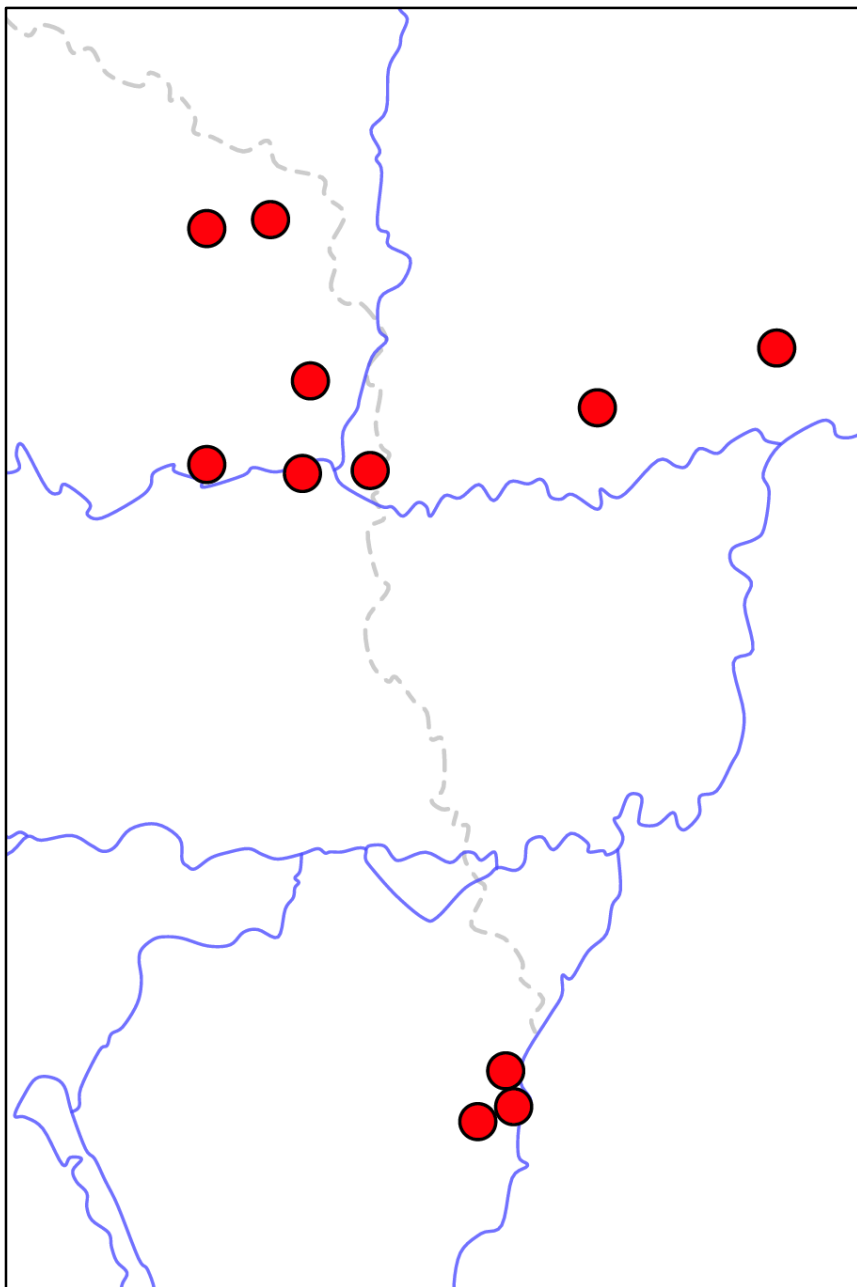
a tájnyelvet föléleszteni kívánó hódmezővásárhelyi irodalmi pályázat hiteles tájnyelvi szövegében (http://www.vasarhelyihirek.hu/egy_kis_irodalmi_serenykedes) használja a szöveg megfogalmazója: „'Nyelvjárásunk... Mutassuk mög, mennyire tudunk még ő-zni!' felhívással a Wass Albert Irodalompartoló Egyesület irodalmi pályázatot hirdet ő-ző nyelvjárásban írt művek létrehozására. Korunkban a köznyelvbe az e-bőtű vötte át a hatalmat, de vásárhelyiségünk mögőrzése érdekibe fontosnak tartjuk, hogy ez a számunkra íző vásárhelyi beszéd mögmaradjon az utódaink számára. Kérjük ezér' mindazokat, akik ehön kedvet érznek, vessenek papírra 1-2 oldal terjedelemben olyan történetöt, elbeszélést, novellát, mesét vagy levelet, melynek szavai tükrözik nyelvjárásunk kincseit, gyümölcseit.”

2. Horger nézetei a rag változatainak kialakulásáról

Az allativusi rag nagy változatosságot mutat a nyelvjárásokban, de máig kevés rendszerezési kísérlet történt vele kapcsolatban. Ezek közül az egyik legalaposabbnak Horger (1934) tekinthető: a Magyar nyelvjárásokban a határozóragok között a legnagyobb részletességgel tárgyalja, majdnem három oldalon. Megállapításai között jónéhány időtállónak bizonyul, de vannak olyanok is, amelyeket kritikusan kell mérlegelnünk. Horger magyarázatának erőssége, hogy rendszerben gondolkodik: a rag egy-egy alakváltozatának problémáit nem önmagában, hanem a többi alakhoz való viszonyában kísérel meg értelmezni a nyelvföldrajz és a diakronia dimenzióiban. Gondolatmenetét a későbbiekben részletesen áttekintem és szembesítem a nyelvföldrajzi adatokkal. Érdemes azonban előbb egy pillantást vetnünk az MNyA. 1104. számú térképére, mely a köznyelvi *székhez* szó nyelvjárási *székhö* változatainak elterjedtségét mutatja számunkra (1. térkép).²

Láthatjuk, hogy a rag *-hon/-hön* változata a nyelvterületnek valóban csak kis részen terjedt el: a dél-alföldi régió szegedi nyelvjárási csoportjának bizonyos területein, így az *ő-zés* olyan „fellegváraiban”, mint pl. Makó vagy Hódmezővásárhely. Másodszor észrevehetjük, hogy a rag változatként még kimutatható volt az MNyA. gyűjtés idején három dél-baranyai kutatóponton (Cún, Kovácsida és Páprád – ez utóbbin csak mellékváltozatként). Ha föl tesszük a kérdést, mi a közös ezekben a területekben, van-e valamiféle közös sajátosságuk, akkor annyit mondhatunk: a térképen megjelölt dél-alföldi és dél-dunántúli területek az *ő-zés*nek olyan „magterületei”, amelyeken az *ő-zés* kiterjedt és erős fokú. A továbbiakban azt a kérdést szeretném körüljárni, hogy a két jelenség, tudniillik az *ő-zés* és az allativusi *-hon/-hön* rag együttes előfordulása ezeken a területeken a véletlen műve-e, vagy pedig van kimutatható kapcsolat közöttük?

² A térképek megrajzolásában Vargha Fruzsina Sára volt segítségemre a Bihálbocs program fölhasználásával.

1. számú térkép: A *-hon/-hön* rag elterjedtsége – az MNyA 1104. térképlap alapján

A válaszhoz érdemes visszanyúlni Horger (1934: 128–131) véleményéhez. Gondolatmenete arról győződött meg, hogy a *-hon/-hön* ragot önmagában nem, csak a többi alakváltozattal való viszonyrendszerében érdemes tárgyalni, méghozzá a nyelvföldrajzi módszerek fölhasználásával. Az alábbiakban először megkíséreltem áttekinteni véleményét a nyelvjárásokban igen nagy változatosságot mutató rag történeti és nyelvföldrajzi sajátosságairól, majd elméletének kritikáját is megfogalmazom.

A rag nyelvjárási alakváltozataival kapcsolatban érdemes fölidézni Horgernek azt a megállapítását, hogy a *-hoz/-höz/-höz* köznyelvi alakja csak a székely nyelvterületen használatos. Véleménye szerint a rag *z*-je igen korán elkezd lekopni, akkor, amikor a rag még nem illeszkedik – ezt ékesen bizonyítja a göcseji (és Vas megye egy részén is kimutatható) illeszkedés nélküli *-ho* egyalakú rag. A határozórag *-z* végződésű változatai csak északkeleten és Erdélyben maradnak meg. Az előbbi korai ragvégi kopás tényéből következik, hogy már a *-z* nélküli alakváltozat kezd elterjedni a nyelvterületen, és a *-ho* mellett megjelenik az illeszkedő alakváltozat, a *-hő* is. Az így létrejött *-ho/-hő* ragpárral azonban fonotaktikai szempontból jelentős gond van: a rag végén olyan hangok álltak, melyek a magyar nyelvterület nagy részén szó végén „szokatlanok” voltaképpen nem is lehetnek szóvégi pozícióban, ezért a ragvégi magánhangzó igen korán megnyúlik: így keletkezett a *-hó/-hő*. Egy másik megszüntetési módot kínálnak a szóalak szokatlan lezárására a *-hon/-hön* ragváltozatok. Horger véleménye szerint (1934: 129) a *-hon/-hön* úgy keletkezett, hogy az inessivusi *-ban/-ben* *n*-je analógiás hatást gyakorolt a *-ho/-hő* alakú ragra, akkor, amikor a rag nem volt még teljesen elavulva. Így ír erről: „Ezek t. i. szintén a *z* nélküli *-ho, -hő* > *-ho, -hē, -hō* alakokból fejlődhettek, mégpedig valószínűleg úgy, hogy abban a korban, mikor a hol? kérdésre felelő *-ban, -ben* rag még nem volt teljesen elavulva, hanem még váltakozott a *-ba, -be* raggal, pl. *házba vót ~ házban vót*, akkor ennek analógiájára a hová?, kérdésre felelő *-ho, -hő* (> *-ho, -hē, -hō*) ragnak is támadt *-hon, -hön* (> *-hon, -hēn, -hōn*) mellékalakja, pl. *a házsho tartozik ~ a házshon tartozik*.” Ez a megoldás egy másik megszüntetési módja a szokatlan szóalakzárásnak.

A rag *-hol/-höl* változatát viszont már a *-hó/-hő* forma folytatásának tartja, mert úgy véli, ennek keletkezésében fontos szerepe lehetett az *iszol* > *iszó, eszöl* > *esző* típusú szóvégi *l*-törlésekre és pótlónyúlásokra válaszként adott túlhelyesbítéses tendenciának. Idézzük, hogyan vélekedik erről: „Ez a változat az »uraskodó« beszédben keletkezett, mégpedig nyilván téves analógia következtében: mivel a *nyj.-i gondó, pörő* vagy *iszó, észő*-féle alakok az »urak« beszédében *gondol, pöröl*-nek vagy *iszol, észöl*-nek hangznak, ezért a műveltebbek beszédét utánzó nép nyelvben a *házshó, férhő*-félék mellé is *házshol, férhöl*-féle alakok keletkeztek.” (i.m. 180)

A ragváltozatok kialakulásának és terjedése

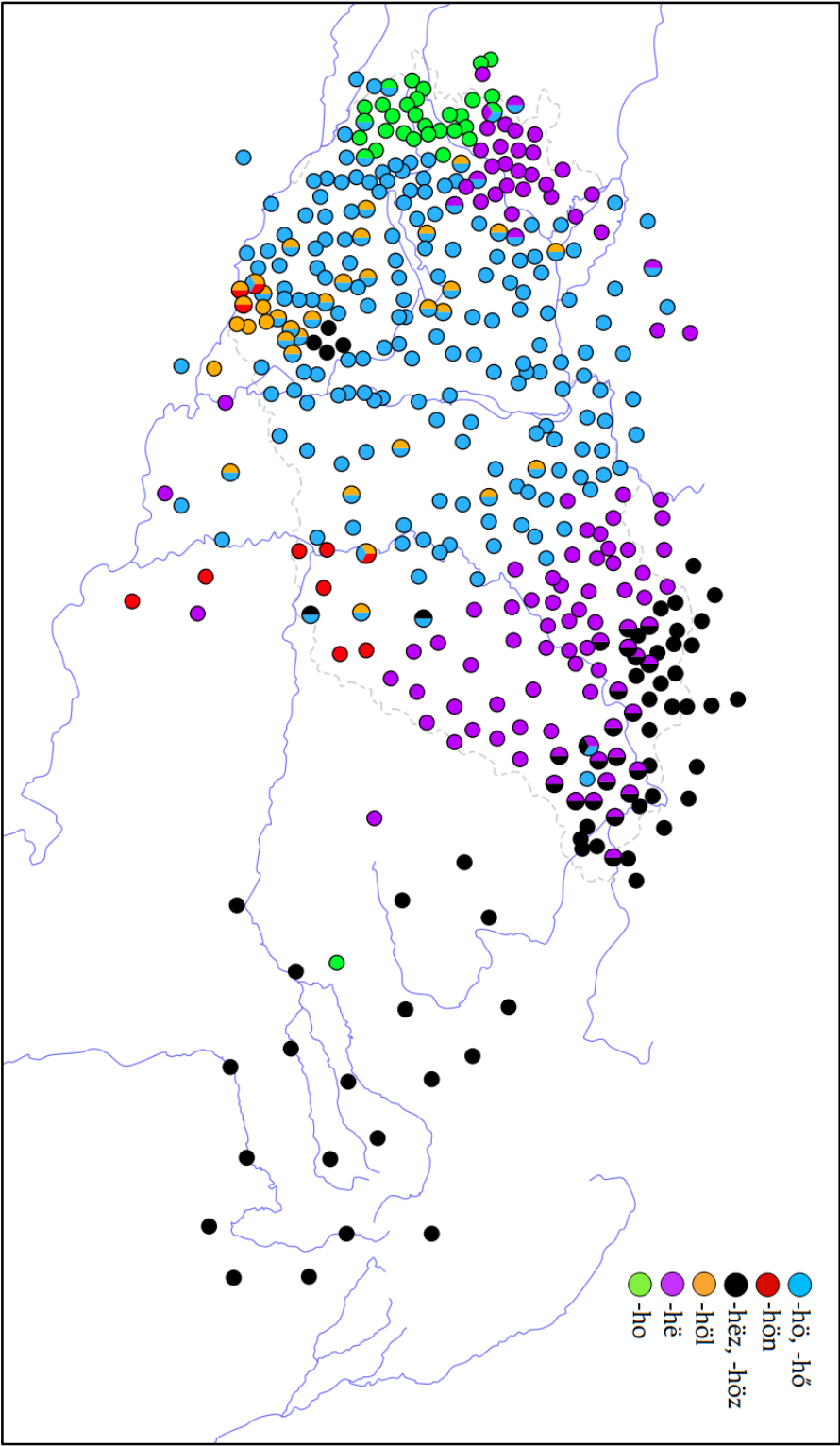
Hogyan lehet értékelni Horgernek (1934) a fenti magyarázatát, amellyel a ragváltozatok relatív kronológiáját és keletkezésük motívumait is fölvezolta? Véleményem szerint elfogadható, és a nyelvföldrajzi adatok is megerősítik azt, amit a nem illeszkedő *-ho* korai terjedéséről, a *-z* végű változatok elterjedtségéről állít, ezt a 2. számú térkép is megerősíti. Ugyanígy csak egyetérteni lehet azzal a fölvetésével, hogy a rövid *o*-s és *ő*-s szóvég valóban szokatlan, fonotaktikailag problematikus, és több nyelvjárásban nem fordul elő. Magyarázatából viszont nem tudok egyetérteni azzal, amit a *-hon/-hön* és a *-hol/-höl* ragpárok keletkezéséről ír.

A *-hon/-hön* rag keletkezésével kapcsolatban, egyáltalán nem tartom valószínűnek, hogy éppen a *-ban/-ben* rag és annak analógiás hatása lenne a megoldás kulcsa. Ennek ellentmond az a tény, hogy mire a *-ho/-hő* ragpár elterjedhetett a magyar nyelvjáráásokban, addigra az inessivusi rag *n*-je már egyáltalán nem volt olyan stabil eleme a beszélt (nyelvjárási) nyelvváltozatoknak. Az inessivusi ragot záró nazális lekopásáról korai írásbeliségünk is árulkodik: ezt mutatják bizonyos kései ómagyar kori kódexek (Korompay 1992), az első grammatikusok munkái és a beszélt nyelvhez közelebb álló források (Németh 2006, 2004). Ezt a korai lekopást erősíti, hogy a magyar nyelvjáráások egyikében sem szerepel az MNyA.-gyűjtés idején elsődleges változatként az inessivusi rag nazálisos változata (Németh: 2006: 103–104). Felmerül a kérdés: vajon miért egy erősen pusztuló ragvégződés analógiás hatása érvényesült volna a fonotaktikai szempontból problematikus *-ho/-hő* ragra? Úgy vélem, nem történhet egyszerre az, hogy mi alatt az inessivusi rag *n*-je erősen lekopik, a *-ho/-hő* rag fonotaktikai szempontból problematikus alakja pedig éppen az inessivusi rag (eredeti) végződése hatására alkalmazkodik a fonetikai rendszerhez.

Horgernek (i.m.) a *-hol/-höl* rag keletkezését érintő magyarázata szintén problematikus. Bár a túlhelyesbítéses *l* betoldások már az ómagyar korból adatolhatók (l. *boldog*, *Miskolc*, *Szolnok*, *Bódva* > *Boldva* stb.), ezek jellemzően nem az abszolút szövégen jelentkeznek, sokkal inkább szó belsejében, egy hosszú *ó* és egy dentális mássalhangzó kapcsolatában. Az *l* ilyen szövégi túlhelyesbítéses betoldására igen nehéz példát hozni. Talán a *nő* > *nöl* igei paradigmán belüli *l*-vel bővülés tartozhat ide. Csakhogy ott *ő* van a szó végén, és az *ő* nem rövidül meg az *-l* betoldásával. Magam inkább Deme (1956: 277) óvatos megállapításának szellemében gondolkodnék tovább: „mégiscsak nyitva kell hagynunk egy másik határozórag beszüremlésének a lehetőségét itt is.” Véleményem szerint a kései ómagyar hangtörténet nem igazolja azt az álláspontot, hogy túlhelyesbítés miatt került egy funkció nélküli, anorganikus hang a kétségkívül nagy területen létező *-ho/-hő* végére.

Valószínűbb lehetőség – Horger is így gondolja –, hogy nem kizárólag fonotaktikai kényszer idézte elő a változást, vagy legalábbis: emellett a grammatikai kategóriák jelölésének igénye is motívuma volt a változásnak. Saját magyarázatomban fontos szerep jut a nyelvföldrajzi módszernek: érdemes ezért térképen megjelenítenünk, hol jelennek meg a ragnak magánhangzós végű, illetőleg *l*-re, *n*-re és *z*-re végződő alakváltozatai a nyelvterületen (2. sz. térkép). Az egyes formák térbeli elterjedtségéből talán következtetni tudunk: a) kronológiai tényezőkre, azaz az egyes formák időbeliségének relatív sorrendjére; b) az egyes változatok közötti változási folyamatok lefolyására; c) az egymástól elkülönülő területek közötti jelenséghatárok masszív vagy átjárható jellegére.

2. számú térkép: az allatívuusi rag változatainak elterjedtsége – az MNyA. 1104. lapja alapján

A 2. számú térkép adatai szerint van egy összefüggő terület a magyar nyelvterület középső részén, ahol a *szék* + *hez* eredménye *székhő* lesz. Az ezzel az izoglosszával jellemezhető területen belül, és ennek peremétől távolabb is vannak kutatópontok, ahol a *székhöl* forma előkerül fő- vagy mellékváltozatként (a térképen aláhúzással jelöltem ezeket az adatokat). Figyelemreméltó tény, hogy a *székhő* szóalak és így a *-hő* ragváltozat nem tudta átlépni a Tisza vonalát, míg a *-höl* változat a Tiszántúlon is előfordul. A *-hő* változat izoglosszájával határolt területtől délre, Dél-Baranyában is található egy kisebb térség, amelynek területén a *-höl* változatok mellett nem jelenik meg a *-hő*. Ez a két terület jól elhatárolható egymástól. A térképlap adatai szerint a *-höl* és *-hő* általában együtt fordulnak elő, de a *-hő* sokszor előfordul magában is. Vannak olyan kutatópontok is, amelyeken egyszerre fordul elő *székhöl* és *székhő* alakváltozat, de hosszú *ő*-s variáns nélkül: ez azt jelenti, hogy az *-l* ragvégződés a rövid *ő*-s zónában is megjelenik.

A főnti nyelvföldrajzi tényeket egymás mellé állítva csak arra tudunk következtetni adatainkból, hogy nem tartható Horger (i.m.) szellemes, túlhelyesbítésre épülő magyarázata a *hő* > *höl* változásról. Ezt az az általános kép is megerősíti, hogy a *-höl* adatai a *-hő* zónáján kívül is fölbukkannak, a rövid *ő*-s változatokkal váltakozva.

A fonotaktikai motívum mellett ezért én a jelöltségi viszonyok megerősítését és ezzel összefüggésben a helyhatározói ragrendszer analogikus nyomását is látom a *-ho/-hő* rag mássalhangzóval való kiteljesedésében. A *-ho/-hő* ragváltozat fonetikai felépítése ugyanis kevésbé utal arra, hogy helyhatározóraggal van dolgunk: a rag eredeti hangteste redukálódott, a megmaradt elem pedig nem tartalmaz primér határozóragot. A másodlagos helyhatározóragok rendszerére ugyanakkor jellemző, hogy végződésük nagyon gyakran egy elsődleges helyhatározói esetrag: *-á/-é*, *-l*, *-n* vagy (ritkán) *-t*. Az allativusi viszony jelölésében a *-tól/-től*, *-ból/-ből*, *-ról/-ről*, *-nál/-nél* *-l* végű határozóragok lokálisan használt változatai megfelelő analógiás nyomást gyakorolhattak: ez vezethetett a *-ho/-hő* rag *-l*-lel való kiegészüléséhez. Ezt a rendszer szintű nyomást már Deme is fölveti lehetőségként (1956: 277). Van két kutatópont e területen, ahol *székhöl* és a *székhön* alak egyszerre van jelen, ez talán inkább azt mutatja, hogy itt egyazon jelöltségi problémára két megoldás született két különféle raggal.

Valószínűnek tartom, hogy az ablativusi eredetű helyhatározórag *-l* került a nyelvterületen nyugat felől kelet felé dinamikus terjedő *-ho/-hő* ragváltozatok végére, majd ezután ez az *-l* sok esetben vokalizálódott, ami a szóvégi magánhangzó nyúlásával járt. Tehát éppen fordítva történt, mint ahogyan Horger magyarázta az eseményeket: *-ho* (még nincs illeszkedés) > *-hő* > *-höl* > *-hő* változás történt. Ahol pedig az *-l* nem vokalizálódott, és tűnt el ilyen módon, ott megmaradtak az eredeti *-hol/-höl* ragok, erre példákat találunk a Tisza vonalától keletre és Dél-Baranyában. Mintha túl későn jutott volna el ide a *-hol/-höl* változat ahhoz, hogy ezután még az *l* vokalizációja is megtörténjék. Nézetem szerint a *-ho/-hő* rag kiegészülésében tehát nem egy anorganikus hang, hanem az *-l* határozórag játszott szerepet, mert – a fonotaktikai szabálysértésen túl – a *-ho/-hő* rag alakilag kevésbé illeszkedett a másodlagos helyhatározóragok rendszerébe, ezért viszonylag nagy rendszer szintű nyomásnak volt kitéve.

Amint azt már az 1. számú térképen is láthattuk, a *-hon/-hön* rag az *ő*-zés „magterületein” tűnik föl: a szegedi nagytáj egyes részein és Dél-Baranyában egy nagyon kicsi foltban. Azt is láthatjuk, hogy a *-hon/-hön* mellett megjelennek más alakváltozatok is

Szeged környékén: a *-honn/-hönn* (a mássalhangzó kettőződésével) és a *-hun/-hün*, vélhetően analógiás záródással a *hun?* ('hol')? *itthun*, *ehun* mintájára, de ezeket bízvást tekintetjük ritkább, másodlagos alakváltozatoknak.

Magyarázatra szorul az a tény, hogy az általam a nyelvterület nagy részére föltételezett eredeti *(-ho/-hō) > -hol/-höl > -hó/-hő* alak a dél-alföldi régió szegedi nyelvjárási csoportjában (és egy kis szigeten Dél-Baranyában) miért nem tudott gyökeret verni. Válaszomat arra tényre építem, hogy a *-hon/-hön* csak az erősen *ö-ző* nyelvjárásokban él. A fönti két *ö-ző* terület a *-ho/-hō* ragváltozat nyugat-keleti terjedési zónájának déli/délkeleti peremén található. A *-ho/-hō* nyomán megjelenő *-hol/-höl* azonban e két területen nem jelent meg valamiért. Vajon mi lehet ennek az oka? Az ok véleményem szerint elsősorban az, hogy a *-hon/-hön* itt már jelen van, mire elérné a *-hol/-höl* ezeket a periferiális területeket. Amikor a *-ho/-hō* ragpár eléri az ország déli részét nyugat felől, addigra a Losonczi-féle labializáció (1915–17, 1917–20), mely dél-délnyugat felől tör be a területre, kezdi erőteljesen kifejteni hatását. Az előrehaladt labializáció miatt a 15–16. század fordulójára a Szeged környéki tájnyelv már a mai, szegedi nyelvjárási rendszerre emlékeztető tulajdonságokkal rendelkezik (l. Benkő 1957: 74, 89). Ha az akkori szegedi tájnyelv tulajdonságai összevethetők a mai nyelvjárásával, akkor a nyugati irányból érkező ragpár *-hō* tagját ez a nyelvjárás semmiképpen nem fogadhatta be, hiszen a szóvégi pozícióban itt egyáltalán nem lehet *-ō* – szemben az ország területének egy tekintélyes részével. (Volt, ahol ez fenn is tudott maradni, másutt az *-l* helyhatározórag fölhasználásával oldódott a kettős – fonotaktikai és morfológiai jelöltségi – probléma.) A máig *-hon* és *-hön* ragot használó területen, főként a Szeged környéki nyelvjárásban azonban él egy erős fonotaktikai kényszer, mely tiltja a szó végén a rövid *ö* hang jelenlétét. Ezt a nyelvjárás több tulajdonsága mutatja számunkra.

Elsőként az, hogy a legerősebb *ö-zés*ben sem *ö-zik* az alábbi szavakat, és minden leírásban kivételként kezelik őket (különösebb magyarázat nélkül): *lő, nő, ső, tő* vagy az *-ő* kérdőszócska – nem lesz tehát belőlük **lő, *nő, *ső, *tő, *-ő*. Erre az a magyarázat Losonczi szellemében, hogy a labializáció a szó végéről indult, és az első szótagok labializációját mindig meg kellett előznie a hátsó szótagokénak. Itt azonban a kérdéses szótag maga a szóvég, tehát nincs mi labializáló hatást gyakoroljon. Így érvel pl. Deme (1956). Csakhogy ettől még az analógia működhetne, hiszen a vegyes hangrendű szavaknál is működik: *dészka > dőszka, gērēnda > görōnda* a Dél-Dunántúlon.

Másodszor pedig az, hogy a szegedi nagytáj nyelvjárásában nincs abszolút szóvégi *ö-zés* töbelseji labiális hatására: nincs: **tűlő, *össző, *kötöttő*. Ennek morfológiailag körülhatárolható esete a birtokos személyragozás: nincs labializáció az ilyen típusú szavakban sem: **fűlő, *ökrő, *örömő* (Deme: 1956).

Ha a fentieket mérlegeljük, el kell fogadnunk, hogy a szegedi tájnyelv nem tudja befogadni az *ö-t* szóvégi helyzetben, így az illeszkedő, és ide érkező *-ho/-hō* sem tud gyökeret verni. A *-hō* gyakoriságát ráadásul erőteljesen növelte az illabiális illeszkedés hiánya, az, hogy minden magas hangrendű szóhoz ez a változat járult. Mivel a szóvégi *ö* tilalma ebben a nyelvjárásban erős és állandó szabály, a rag *n*-nel való lezárása már akkor megindult, amikor az *l*-lel való lezárás tendenciája még nem érte el az erősen *ö-ző* területeket. A megoldás tehát az lett, hogy a szóvégi nyílt, rövid *ö-s* szótag záródik az *-n* hanggal, és így még a helyhatározói esetrendszerhez való igazodás is megtörtént.

Korábban már igyekeztem bizonyítani, hogy az *-n* ide vonódása nem vezethető le a *-ban/-ben* ragból, így más javaslattal kell élnem, figyelembe véve, hogy talán ahogyan más nyelvjárásokban az *-l*, úgy itt az *-n* sem funkciótlan, anorganikus hangként vonódott a *-hő/-ho* rag végére. Horgernek nem jutott eszébe a leginkább kézenfekvő megoldás: nagyon valószínű, hogy az *e* nyelvjárásban csak kétalakú, meglehetősen gyakori superessivusi *-on/-ön* fejtett ki erős analógiás hatást. Annak *ö*-je ugyanis egy labializálódott, megőrzött tövéghangzó, amely a labializációs folyamatok első lépcsőjében *ö*-vé alakult: *szék* > *székön*.

4. Összegzés.

A *-hon/-hön* rag *n*-je tehát egy erős fonotaktikai kényszer miatt kezd terjedni az *ö*-zö területeken, és egyszersmind erősíti a rag beilleszkedését a határozói esetragok rendszerébe. Mivel a már kialakult *ö*-zés területét éri el a *-ho/-hő*, ezért a szóvégek labialis magánhangzóra végződését kiküszöbölendő, azonnal megindul – valószínűleg a superessivusi eset ragjának analógiájára – a rag *n*-nel záródása. Magyarázatomat úgy is summázhatjuk, hogy mivel a rövid *ö* a szegedi nagytáj nyelvjárásában nem kerülhetett szóvégi fonotaktikai helyzetbe, ezért ebben a nyelvjárásban szükségszerű volt a ragvég mássalhangzóval való záródása. A záródás menetét erősen befolyásolhatta a másodlagos helyhatározóragok rendszerére jellemző általános morfológiai felépítés, az abból levezethető analógiás nyomás. Más nyelvjárásokban ugyanakkor nem érvényes ez a szóvégi *o*-ra és *ö*-re vonatkozó fonotaktikai kötöttség. Ezt alátámaszthatja például az is, hogy a göcseji egyváltozatú *-ho* nem bővül *n*-nel vagy *l*-lel.

Ha elméletem helyes, akkor elmondhatjuk: sikerült közvetett kapcsolatot találni a szegedi tájnyelvre jellemző *ö*-zés és az allatīvusi rag *ö*-zö területen használt *-hon/-hön* alakváltozata között.

Az általam javasolt forgatókönyv gyengesége, hogy a hozzáférhető tájnyelvi adatok mellett – vélhetően az írott nyelvi norma szilárdsága miatt – nem tud írott történeti adatokra támaszkodni a tárgyalt *-ho/-hő*, *-hon/-hön*, *-hol/höl* ragváltozatokat illetően. E tekintetben más források bevonásától sem várható jelentős változás. Ha elméletemet el is fogadjuk a szegedi *-hon/-hön* kialakulásáról, további magyarázatra szorul, hogy a déldunántúli területen miért szorult ennyire vissza (vagy esetleg miért nem terjedt el) a *-hon/-hön* rag. Ez utóbbi feltételezést talán indokolhatja a *-hol/-höl* változatok viszonylag korai benyomulása a területre – ugyanezek az *l*-es változatok ugyanakkor sokkal később érték el a szegedi nagytájat, és a térképlapok tanúsága szerint alig lépték át a Tisza vonalát kelet felé.

HIVATKOZÁSOK

- Benkő Loránd 1957: *Magyar nyelvjárástörténet*, Budapest, Tankönyvkiadó.
Deme László 1956: *Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái*, Budapest, Akadémiai kiadó.
Hegyí András szerk. 1987: *Algyő és népe*, Szeged, Somogyi Könyvtár.
Horger Antal: *A magyar nyelvjárások*, Budapest, Kókai Lajos kiadása.

- Juhász Dezső 2001: A nyelvjárási régiók, in Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia*, Budapest, Osiris, 262–316.
- Kálmány Lajos 1891: *Szeged népe III: Szeged vidéke népköltése*, Szeged, Bába Sándor könyvkereskedése.
- Korompay Klára 1992: A névszóragozás, in Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 355–410.
- Losonczy Zoltán 1915–17 és 1917–20: Az ő-zés története, *Nyelvtudományi Közlemények* 44, 45.
- Németh Miklós 2004: *Nyelvjárás, beszélt nyelv, spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvváltozatban*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Németh Miklós 2006: Az írott nyelv és a nyelvtanítók szerepe egy stabil váltakozás fenntartásában, in Büky László – Forgács Tamás szerk.: *A magyar nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IV.*, Szeged, JATEPress, 101–108.
- Reizner János 1899–1900: *Szeged története*, Szeged szabad királyi város közossége.
- Szerző nélkül: http://www.vasarhelyihirek.hu/egy_kis_irodalmi_serenykedes³
- Végh József Mihály 1971: A nyelvjárás jellemzése, in Juhász Antal – Ilia Mihály szerk.: *Tápé történet és néprajza*, Szeged, Tápé Község Tanácsa, 813–835.

³ Az utolsó letöltés 2014. március 26-án.